

УДК 159.95+ 316.733

МОВЛЕННЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ У РУСЛІ ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГЕНДЕРУ*

Надія ГАПОН

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000,
e-mail: nadiya.hapon@lnu.edu.ua*

Проаналізовано напрацювання постструктуралістичного дискурсу на прикладі праць Л. Ірігарей та Г.Сіксу, які виявили відмінні лінгвістичні репрезентації чоловіків і жінок. Обґрунтовано, що сприйняття й усвідомлення гендерних особливостей відбувається не тільки на рівні академічного дискурсу, а й на рівні повсякденних практик комунікації в інтернет-мережі. Результати дослідження гендерних відмінностей комунікації може бути у подальшому враховано в організації навчального процесу (дистанційне навчання) за допомогою інтернет-технологій.

Ключові слова: гендер, мовлення, дискурс, комунікація, Інтернет.

У ХХ ст. дослідники гендеру звернулися до лінгвістики, щоб вивчити структурні відносини у світі між суб'єктами й об'єктами, а також з'ясувати їхній зв'язок із комунікацією. Стосовно цього західна думка містила два підходи. Перший підхід називають картезіанською лінгвістикою, або лінгвістикою подвійного суб'єкта, яка постулює залежність від суб'єкта мовлення (*cogito*) і суб'єкта твердження (*sum*). Ілюстрацією до нього може слугувати декартівський вислів: "Я мислю, отже я існую". Інший підхід пов'язаний із ніцшеанським уявленням про оманливість мови. Його представники (Гайдеггер, Фуко, Дельоз, Ліотар та інші) критикували стабільність та однаковість подвійного суб'єкта. Формується постструктуралістське уявлення про мову як про кореневу структуру. Це дає змогу філософу Ж. Дельозу та психологу Ф. Гваттарі у праці "Тисяча плато"[5] припустити, що мова рухається концентрично та в одночасовості (а не поступально у лінійному та у часовому напрямках), ніби долає відстані простору та часу. Вони поставили під сумнів просвітницькі уявлення про те, що мова й думка це апріорні процеси. Окреслюється потреба постструктуралістської науки осмислити різні контексти (історичний, політичний, гендерний), щоб по-новому розглянути місце перетину мови та думки. В цьому сенсі для психології гендеру залишається актуальною проблема дискурсивного розвитку чоловічої/жіночої суб'єктивності. Адже гендер визначається як сукупність соціокультурних, поведінкових ролей, що характеризують статуси жінок і чоловіків.

У другій половині ХХ ст. цю проблему головно досліджували французькі теоретики жіночих студій, психоаналітики та філософи: Л. Ірігаре, Г. Сіксу, Ю. Кристева. Окремі

© Гапон Надія, 2018

* Правопис автора збережено.

положення їхніх праць дискутували сучасні закордонні філософи – Р. Брайдотті та Дж. Батлер. Вони обмінювалися думками про спільне та відмінне у дослідницьких проектах французьких жіночих студій 70–90-х років ХХ ст. Дослідження І. Сіксу опрацьовували також вітчизняні автори Н. Зборовська, Т. Гундорова, Н. Чухим та ін. Менш дослідженим виявився аспект аналізу пов'язаний із радикальними висновками представниць французьких жіночих студій щодо спадкоємності текстових епох, їхнього розвивального значення здебільшого для чоловічої суб'єктивності та суб'єктивації. Особливо актуальним є аналіз гендерного мовлення й комунікації, зокрема йдеться про віртуальні форми комунікації за допомогою інтернет-мережі. Це становить мету нашої праці.

У постструктуралістському дискурсі другої половини ХХ ст. виявили такий факт: рух класичних текстів через текстові епохи, по суті, є культурною міграцією. Цей процес забезпечує текстову спадковість, наприклад, З. Фрейд, ґрунтуючись на античному тексті Софокла (міф про Едипа), інтерпретує та використовує його для пояснення психологічних явищ сучасного йому людського світу, щоправда жіночого. К.-Г. Юнг узагальнив теорію Фрейда, урізноманітнив її поняттям архетипу як колективного несвідомого й архетипними образами аніми/анімуса. Е. Фромм акцентував увагу на соціально-культурних і психологічних маркерах чоловічого/жіночого світу.

Тема культурного міграційного зв'язку простежується в епохальних текстах. Ж. Деррида зауважив, що західний логоцентризм, з притаманними йому дихотомними поняттями (буття/ніщо, присутність/відсутність, розум/матерія, чоловік/жінка тощо) розвивався з опорою на ідею синівства (як обміну Словом між батьком і сином) [2, с. 17]. Ці думки філософа відкрили нову лінію аналізу епохальних текстів для дослідників гендеру. Французькі психоаналітики та філософи Л. Ірігаре, Г. Сіксу, використовуючи теорію деконструкції Ж. Дерриди, розпочали критичний аналіз дискурсивного порядку західної метафізики. Своєрідна “культурна амнезія” жіночої літературної творчості оберталась міркуваннями (наприклад, у Фрейда) щодо культуральної недоплати жінок, висновуванням про відсутність текстової жіночої традиції.

Процеси суб'єктивації згідно з епохами наскрізь мінливі і відбуваються за дуже відмінними правилами. Суб'єктивація – як цей процес розумів Ж. Дельоз, – не має нічого спільного з індивідуалізацією, вона швидше є моделюванням свого життя у соціальному просторі, відкриттям нового простору, відчуттям себе суб'єктом соціальних практик [5, с. 66]. Відтак суб'єктивація дає змогу чоловікові виокремитись як дієвому учасникові творення найрізноманітніших життєвих сфер і просторів. Натомість жіночий досвід осілості зумовлює іншу специфіку суб'єктивації. Мова демонструє цю особливість гендерної суб'єктивації. На мовному (лексичному рівні), як зазначає Л. Ірігаре у праці “Я, ти, ми: до культури розрізнення”, жінці приписують роль пасивного суб'єкта, а чоловікові – активного [6, с. 6]. Це обумовлюється мовою і впливає на мову. Гендерні відмінності визначають не лише систему займенників, дієприкметників, вони відображаються у тому, який рід присвоєний словам. Подібне відбувається у поділі слів на класи, які перебувають на межі природи і культури, наприклад, як одухотворений/неодухотворений, конкретний/абстрактний. Як стверджує Ірігаре, андроцентрич-

на культура значно знецінила все жіноче. У своїй праці вона попутньо напрацювала низку практичних рекомендацій, які спрямовані на відновлення жіночої генеалогії, яка ґрунтується на суб'єктних стосунках “мати-донька” [6, с. 7]. Дослідниця також не поодиноким у думці, що помітною є тенденція “виштовхування” жінки з багатьох граматичних форм, “дозування” її у мовному просторі як пасивного об'єкта. Тому опис світу за допомогою мовних реалій жіночого роду традиційно сприймали не завжди доречним.

Зіставлення особливостей видів мовлення полегшує розуміння, тому теоретики французьких жіночих студій (Ірігаре, Сіксу) атрибуєвали письмовому й усному мовленню певні гендерні характеристики. Адже епохально текстуальність була позначена домінуванням чоловічого авторства. Відтак незначна наявність жіночого авторства в епохальних текстах, домінування усного мовлення жінок виробило таку психологічну специфіку мовлення – пластичність, діалогічність. У ситуації виступу, коли жінка опирається на текст зі синтаксичними конструкціями характерними для письмового (чоловічого) мовлення, то жіноче усне мовлення намагається виявити власне Я, подолати конструкції письмового мовлення. Психолог Г. Сіксу пише: “Послухайте як жінка говорить на публічних зборах (якщо вона не приховує свій голос). Вона не “говорить”, вона кидає своє тремтяче тіло вперед; вона випускає себе, вона летить; вона вся у голосі, і саме тілом вона підтримує “логіку” своєї промови. Її тіло не бреше. Вона оголює себе. Справді, вона фізично матеріалізує свою думку; вона виявляє її своїм тілом. Певною мірою, вона виводить своїм тілом те, що говорить, бо виключає зі своєї мови безпристрасні або нелогічні аспекти. Її мова, навіть “теоретична” або політична, ніколи не приймає простий, або лінійний, або “об'єктивуючий”, узагальнений характер: вона наповнює конкретно собою історію” [3, с. 80].

Г. Сіксу оптимістично дивиться на проблему жіночої дискурсивної відсутності. У своєму революційному за стилем есеї “Сміх Медузи” вона переконує: “Жінка повинна писати саму себе: повинна писати про жінок і привабити жінок до процесу написання... Жінка повинна вкласти себе у текст – як у суцільний світ, і в людську історію – здійснивши самостійний рух” [3, с. 81]. Лінгвістичний проект гендерної суб'єктивності Г. Сіксу має свою мету – відірвати жінку від вирішального парадоксу її особистості – страху найменування та через малі наративи вийти у дискурсивний світ “мовних ігор”, які сприятимуть розкриттю раніше недостатньо артикульованої жіночої суб'єктивності.

Сучасні дослідження гендеру у комунікації представлені працею Д. Таннен “Ти мене просто не розумієш. Жінки і чоловіки у діалозі” [7]. Автор аналізує комунікативні невдачі у спілкуванні осіб різної статі й пояснює їх різними вимогами, які ставить суспільство до чоловіків і жінок, а також специфікою соціалізації в дитячому та підлітковому віці, коли спілкування відбувається здебільшого в одностатевих групах. Під впливом цих чинників у чоловіків і жінок виробляються різні мотиви поведінки, різні стратегії і тактики спілкування. Мовленнєва поведінка чоловіків зазвичай спрямована на досягнення та збереження незалежності та високого статусу. Від жінок суспільство очікує неконфліктності, поступливості, емоційності. Акцентувальними є дослідження гендеру в професійній комунікації. У дослідженні Б. Барон гендерної специфіки професійного спілкування з'ясували, що чоловіки та жінки виявляють

тенденції до різних стилів проведення полеміки. Чоловіки рідше погоджуються з критикою, частіше вдаються до іронії, роблять посилання на авторитети, використовують менше мовних засобів, які виражають невпевненість. Відтак справляють враження більш компетентних експертів та впевнених у своїй правді фахівців [4, с. 115].

У сучасній науковій літературі недостатньо з'ясовано, а що може відбуватися з мовленням, як воно може вплинути на ефективність сприйняття інформації (зокрема на якість навчання)? Адже ми живемо у час Інтернету, у час дистанційних форм навчання в освіті. На процес сприйняття інформації впливає кілька чинників – гендерний, освітній, мовленнєвий (комунікативний). Дослідники Г. Ві (1993), О. Горошко (2008) у своїх дослідженнях, використовуючи теорії мовних практик в інтерпретації гендерного вербального матеріалу, відкрили основні гендерні особливості комунікації. Дослідницьким інструментарієм обрали певний набір психолінгвістичних методик (метод вільних і ланцюгових асоціацій, ранжування, семантичний диференціал, анкетування). Використовували якісну методологію аналізу даних, яка допомагає точніше описати усі нюанси, пов'язані з гендерними особливостями мовленнєвої поведінки. Звісно, що гендерні особливості інтернет-комунікації можуть бути обумовлені частково цифровим розривом у доступності до високих технологій та їхнього використання статями. Для всебічного вивчення гендерного дисбалансу в цифрових технологіях потрібні розробки спеціальних методологій кількісного й якісного аналізу даних, проведення широкомасштабних досліджень, які охоплюють усі соціальні комунікативні практики, що реалізуються в Інтернеті. Поширення дистанційного навчання як нової освітньої практики обумовлює перспективи дослідження гендерних особливостей комунікації. Розроблення методології дистанційної освіти потребує психологічного знання про те, як брак візуального каналу передачі інформації впливає на ефективність процесу навчання.

Доволі інформативними є емпіричні дослідження Г. Ві “Cross-Gender Communication in Cyberspace” (1993) та О. Горошко “Гендерні аспекти комунікацій на прикладі освітніх практик інтернету” (2008) [1]. В цьому опитуванні взяло участь 105 осіб (55 дівчат і 50 юнаків) віком від 20 до 22 років з незакінченою вищою освітою. Рідна мова респондентів була російська, українська, туркменська. Застосували модифікований опитувальник Г. Ві, який складався з 12 запитань (закритого та відкритого типів). Розглянемо окремі результати опитування, які увиразнюють усвідомлення гендерних відмінностей письмового мовлення інформантами. Практично більшість інформантів помічають відмінність комунікації чоловіків і жінок, зокрема від живого спілкування. Жінки називають такі відмінності: брак емоційного компонента (“не видно емоцій”); немає візуального контакту (“так не видно обличчя співрозмовника”); не простежується міміка, жести (“не видно реакцію співрозмовника”); наголошується на розкутості та свободі цього спілкування; анонімність середовища і можливість передачі неправдивої інформації (“так, в Інтернеті легше обдурити, немає живого контакту”). Зауважують позитивні (часто прагматичні) аспекти цієї комунікації, які пов'язані також із анонімністю середовища, браком зорового контакту [1, с. 1]. Чоловіки виявлять: немає паравербальних компонентів у комп'ютерній комунікації (“я думаю, що візуальний контакт дуже важливий”); розкутість (“в Інети всі більш розкуті”); окремі гендерні

особливості (“є “жіноча логіка”, яку нам не зрозуміти”); можливість передачі неістинної інформації “так! більше брехні” [1, с. 2].

Отже, аналіз текстів різних епох, виконаний у межах французьких жіночих студій, дав змогу актуалізувати тему авторства, яка була головно чоловічою. Адже існуючі дискурси засвідчували тисячолітню чоловічу (філософську, літературну тощо) традицію. Ретроспективний розгляд дискусій про мову у постструктуралістській науці та основних ідей теоретиків жіночих студій допомагає збагнути кілька перспективних висновків. Не мова, а радше дискурс (як процес виробництва знання, ідей тощо) відіграє головну роль у формуванні досвіду людиною, дає змогу їй створювати ідентичність, а також відмінні й особливі “Я”. Існування чоловічого та жіночого дискурсів є наслідком впливів мови і суспільства: зміни одного приводять до змін іншого. Звичайно, чоловіки та жінки мають відмінні лінгвістичні репрезентативні контексти, які можуть дискутуватися, але важливо, щоби у цих контекстах і дискусіях вони займали рівновартісні позиції суб’єктів. У сучасних умовах дискурс і його психологічну мову треба цілеспрямовано використовувати для досягнення більшої культурної зрілості, більшої толерантності між гендерними суб’єктами, які мають однакову вартість.

Постсучасність характеризується зростанням ролі віртуальної комунікації. Сучасні емпіричні дослідження засвідчують, що гендерні особливості в інтернет-комунікації можуть бути обумовлені частково цифровим розривом у доступі до високих технологій і їх використання статями. Сприйняття та усвідомлення гендерних особливостей комп’ютерних комунікацій відбувається не тільки на рівні академічного дискурсу, а й на рівні побутової свідомості. Ці відмінності усвідомлюють самі комуніканти на рівні їхніх повсякденних практик спілкування у Мережі, що може бути надалі застосовано в організації навчального процесу (дистанційне навчання) за допомогою інтернет-технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Горошко Е. И.* Гендерные аспекты коммуникаций на примере образовательных практик интернета / Е. И. Горошко // *Educational Technology & Society*. – 2008. – 11 (2). – Р. 2–7.
2. *Деррида Ж.* О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только. – Минск: Современный литератор, 1999. – 832 с.
3. *Сиксу Э.* Хохот Медузы / Э. Сиксу // *Гендерные исследования*. – Харьков: ХЦГИ. – № 3. – 1999. – С. 71–89.
4. *Baron B.* Geschlossene Gesellschaft. Gibt es geschlechtsspezifische Unterschiede im universitären Fachgespräch? / B. Baron // *Gender Studies an der Universität Konstanz. Vortragsreihe in Sommersemester*. – 1996. – S. 114–129.
5. *Deloz G.* Thousand Plateaus. Trans. and foreword by Brian Massumi // G. Deloz, F. A. Guattari. – Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1987. – 325 p.
6. *Irigaray L.* *Je, Tu, Nous.* Toward a Culture of Difference. Trans. by Alison Martin / L. Irigaray – N.Y.; London: Routledge, 1993. – 142 p.
7. *Tannen D.* You just don’t understand. Women and men in conversation / D. Tannen. – N. Y. : Ballantine Books, 1990 – 330 p.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2017

Прийнята до друку 24.01.2018

**LINGUISTICS AND COMMUNICATION
AT THE BEGINNING OF GENDER'S
POSTERSTRUCTURAL STUDIES****Nadia HAPON***Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: nadiya.hapon@lnu.edu.ua*

Analysis of texts of different epochs done within the frameworks of French female studies has actualized the topic of authorship that has always been primarily a male topic. The existing discourses demonstrated a millennium-long male tradition (philosophical, literary, etc.). Retrospective research of linguistic discussions in post-structuralist science and key ideas of the theoreticians dealing with female studies enables us to make some prospective conclusions. It is not the language but rather a discourse (as a process of producing knowledge, ideas, etc.) that is playing a key role in the formation of human experience, provides an opportunity for the person to create his/her own identity, as well as unique and special "Self". Male and female discourses appear under the influence of language and society: changes in one field result in changes in the other. Certainly men and women have different linguistic representative contexts that can be debated, but nowadays it is important for them to have equal subject positions in these contexts and discourses. Therefore, under current conditions discourse and its psychological language should be intentionally used to achieve higher cultural maturity, greater level of tolerance between gender subjects.

One of the most well-known gender-linked researches in communication is the work of D. Tannen (1990). The author analyses miscommunication between men and women and explains them by different requirements set by society to men and women, as well as specific issues of socialization in childhood and teenage years, when communication takes place mainly in single-gender groups. Under the influence of these factors men and women develop different behavioral motives, different strategies and tactics of communication. As a rule, verbal behavior of men is aimed at achieving and maintaining independence and high status. At the same time women are expected to avoid conflicts, be compliant and emotional. Of great interest is gender research in professional communication. B. Baron's research (1996) of gender issues in professional communication has shown that men and women tend to use different styles of polemics. Men are less likely to accept criticism, tend to use irony more often, refer to authorities, they do not tend to use those verbal means that show lack of confidence. Thus, they produce an impression of more competent experts and specialists.

Modern scientific literature does not give a clear answer to the question what can happen to speech, how it can influence the information perception efficiency (in particular, the quality of education). We live in the epoch of the Internet, in times of distant learning. There can be several factors that influence the process of information perception – gender factor, educational, speech (communicative). Theoretical analysis done by O. Horoshko (2008) has shown that gender peculiarities in the Internet-communication can be partially explained by a digital gap in the access to high technologies and their use by men and women. Comparison of computer communication acceptance by men and women has shown that women evaluate this communication in a more positive way and with more details than men. For women

potential opportunities of this communication, which are related to creation of a certain image, also are more significant. Both men and women pay attention to the peculiarities of this communication related to the gender of the interlocutor.

Analysis of the results of psychological surveys (O. Horoshko, 2008) has shown that it is necessary to intensify the research in this field. Understanding and perception of computer communication gender peculiarities happens not only at the level of academic discourse but also at the level of everyday consciousness. These differences are understood by the communicants themselves at the level of their everyday communication in the Internet, that can be used in future to organize academic process by means of Internet-technologies.

Key words: gender, speech, discourse, communication, Internet.